

GEÇ OSMANLI İNŞAAT ORTAMINDA “BİNÂ EMİNLIĞI” Oya ŞENYURT

Alındı: 28.07.2008; **Son Metin:** 28.11.2008.

Anahtar Sözcükler: bina emini; Osmanlı'da müteahhitlik hizmetleri; kalfalar; hassa mimarlar ocağı; inşaat alanında örgütlenme.

OSMANLI İNŞAAT ÖRGÜTLENMESİNDE “BİNÂ EMİNLERİ”NİN GENEL GÖREV TANIMLARI

Osmanlı'da mimarlık örgütlenmesinin önemli aktörlerinin yaptıkları işler ya da görevleri, kaynaklarda, çoğunlukla, genel tanımlamalarla ifade edilmeye çalışılmıştır. Sözelimi, C.E. Arseven'e göre, binâ emînleri, Osmanlılarda büyük ve resmi binalar yapılırken onların inşaat masraflarının hesabını tutan, yapı malzemesini alan ve ustalarla amelelerin gündeliklerine bakan memurdur. Kâtibi ve muhâsibi olan binâ emînleri, erken ve klasik dönem Osmanlı'da büyük bir cami inşa edileceği zaman padişahlar tarafından önem verilen bir kişi olarak atanırdı. Binâ emînlerine mimarlar kadar önem verilir ve bu görev şerefli bir memuriyet sayılırdı (Arseven, 1975, 249).

Bir yapının keşif ve planının yapılması gibi, teknik işler hassa mimarlar ocağının amiri mimarbaşına aittir. Özellikle, hassa mimarlar ocağının en etkili olduğu klasik dönemde, inşa veya tamir edilecek binanın planı ve keşif bedeli hassa mimarları tarafından hazırlanırdı. Projeler kabul edildikten sonra inşaatı buna göre yürütmek de onların göreviydi. Büyük inşaatlarda hesapları görmek üzere, ayrıca bir de binâ emîni tayin edilirdi. Büyük binaların inşaat ve tamirinde mimarbaş veya onun uygun göreceği hassa mimarı sadece inşaatın plana göre yapılıp yapılmadığına nezaret eder, para işine karışmazdı. Binanın bütün masrafları binâ emîni eliyle ödenirdi. Bina için gerekli malzemeyi ve işçileri tedarik etmek, yevmiyelerini ödemek onun göreviydi. Binâ emînleri tarafından tutulan masraf defterleri; büyük binaların ne zaman yapıldığını, malzemesinin nereden, ne miktarda ve kaç liraya getirildiğini, kaç işçi çalıştığını, bunlara ne kadar ücret ödendiğini, binanın kaç mal olduğunu gösteren önemli belgelerdir.

Binâ emînlerinin bazen masrafları kısarak mimarbaşları güç durumda bırakmalarına rağmen bu sistem etkili bir biçimde imparatorlukta uygulanmıştır. Sanatkâr statüsünde tutulmaya çalışılan mimarların,

1. Beyazıt Medresesi bina emniyetine sipâhî-oğullarından Solak-oğlu Ali (Ali bin Solak), Selanik kervansarayı binâ emânetine kapı-oğulları Yahya, Bursa'daki Koza Han'a Şüca'bin Karaca, Beyazıt Camisi binâ emîni Hüsam Bey, Pirinç Hanı inşaatında binâ emîni Ya'kub-ı Anadolu, Silahdarandan firenk Mehmed, Nova Kalesi İstanbul'a dönen Nasuh, Ankara Kalesi'nin tamire memur olan binâ emîni ebnâ-i sipâhiyândan ermeni Yakub, Akkirman Kalesi tamirden sonra İstanbul'a dönen binâ emîni Mustafa'nın II. Beyazıt devrinde yapılan inşaat ve tamir işlerinde "binâ emîni" olarak vazife aldıkları görülmektedir (Meric, 1958, 14-40).

2. Mimar Sinan'ın yaptığı inşaatlar konusunda sultanı mektupla haberdar etmesi dikkat çekicidir. İnşaat işlerindeki gelişmeler ve olumsuz giden bazı işler için sultanla mektuplaşması belki de klasik dönemin diğer mimarları için olanaklı olamamıştır. Sultanların mimarbaşılara yazdıkları hükümler çok olmasına rağmen, mimarbaşılardan mektupları büyük olasılıkla Sinan ile sınırlıdır. Sözelimi, Hafsa'da yapılan hanın işçilerinden hapsedilen taşçıların salıverilmesiyle ilgili olarak Mimar Sinan sultana bir mektup yazmış ve bunun üzerine Edirne kadısına sultandan işçilerin serbest bırakılması için hüküm yazılmıştır. Bu hüküm, sultanın Sinan'a "Tanrı ululuğunu devam ettirsin" dilekleriyle başlar (Refik, 1977, 119). Diğer taraftan, Edirne'deki Selimiye Camisi'nin kubbesinin bittiğine dair sultanı bilgilendiren mektubu da karşılıksız bırakılmamıştır (Refik, 1977, 115). Ya da Edirne'deki caminin merdivenlerinin ve döşemelerinin nasıl olması gerektiği hakkındaki mektubuna sultan tarafından çeşitli direktifler verilerek karşılık verilmiştir (Refik, 1977, 113-4). Mimar Sinan kuşkusuz, işverenile doğrudan bağlantı içinde olan ve Osmanlı Mimarlık Tarihi içinde rol alan en önemli mimardır. Onsekizinci yüzyılda Lâleli Camisi inşaatında bina emîninin sadece sadrazamla olan bağlantısıyla inşaatın yürütüldüğü düşünülürken ve mimarbaşına yazılmış tek bir belgenin olmayışı (Tanyeli, 2000, 323), Sinan'ın bir mimarbaşı olarak ayrıcalıklı konumunu sonuna kadar yaşayabildiği önemli bir dönem geçirdiğini göstermektedir.

para işlerine karıştırılmayıp sorumluluktan uzak tutulmaları, onların sadece yapı inşa etme işiyle uğraşmalarına olanak sağlayan etkili bir yol olarak görülmektedir. Bu mekanizma, mimarın kendisini maddi nedenler yüzünden gelecek suçlamalara karşı koruması yönüyle de önemlidir. Sözelimi, Mimar Sinan Süleymaniye Camisi'ni inşa ederken pek çok para çalındığı konusunda çıkarılan söylentileri iştince bunun hesabının kendisinden sorulamayacağını, bu konuda binâ emîninin cevap vermesi gerektiğini söyleyebilmiştir (Küçük, 1992, 179). İnşaat esnafının kontrol altında tutulması sadece mimarbaşıyla sınırlı kalmamıştır. Tevârih-i Âl-i Osman tarihine göz attığımızda; Fatih döneminde bile binâ emîni ve yazıcısını teftiş ederek, hesap sorduklarını, mimarı hakir göyerek kötilediklerini tespit edebiliriz (Barkan, 1972, 107).

II. Beyazıt devrinde de İstanbul'dan ya da taşradaki yapıların inşaatları sırasında inşaatın yapıldığı yerden görevlendirilen binâ emînlerinin adlarına rastlanmaktadır. Bu durum, erken Osmanlı'da yapıların inşaatlarında mimarların dışında binâ emînlerinin görevlendirilmesine önem verildiğini göstermektedir (1) (Meric, 1958, 14-40). Bu dönemdeki binâ emînlerinin görevlerinin tanımları ve başmimar-binâ emîni ilişkileri ve bunlarla ilgili sorunlar konusunda fazla bilgi sahibi değiliz. Görev sadece yapıya nezaret etmekle mi kalıyordu? Yoksa geç dönemlerdeki gibi, inşaat için gerekli paranın bulunması konusunda binâ emîninden yardım alınıyor muydu? Özellikle taşradaki kale yapımları sırasında binâ emîninin varlığı inşaat esnafının bir yolsuzluk yapmaması için sadece caydırıcı bir önlem miydi? ve her yapı için binâ emîninin görev tanımı değişiklik gösteriyor muydu? Bu gibi sorular şimdilik yanıtız kalmaktadır.

Binâ emînlerine ait keşif ve icmâl defterleri bu ilişkileri açıklama konusunda yeterli değildir. Bu konuların bilinmesi, işin yapıyla ilgili olarak yöntem belirleme çabalarının belirlendiği binâ emînlerinin sultanla ya da vezirle yaptıkları özel yazışmalardan, şikayet için yazılan arzuhallerden sağlanabilir. Ancak, klasik dönemdeki binâ emînlerine ait kayıtlar, genellikle, keşif ve icmâl defterlerindeki hesaplamalardan, malzeme listelerinden ya da amele ve işçi ücretlerinden ibaret olduğu için inşaat alanındaki genel sorunlar ve binâ emînlerinin inşaat esnafı ve örgütlenmenin diğer bireyleriyle olan ilişkilerinin ne olduğu konusunda bilgi vermemektedir. Diğer taraftan, inşaat faaliyetlerinde, yolunda gitmeyen işlerin sultana doğrudan aktarılması ayrıcalığı klasik dönemde Mimar Sinan dışındaki mimarlarda pek fazla görülmemektedir (2). Klasik dönemde devlete ait yapıların inşaat sürecinin aksamamasının, ödenecek bedellerin gecikmesinin, inşaat defterlerindeki kayıtlarla sınırlandırılması, kuşkusuz, dönemin sosyal yapısıyla da ilişkilidir. İnşaat ortamında konuşan, tartışan ve çatışan bir grubun varolmadığı düşünülebilir. Genellikle, bu dönemde uzlaşmalar ve kabullenmeler inşaat esnafının susmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla, 18. yüzyılın sonlarına ait tekil belgeler, inşaat ortamının aktörleri tarafından, uzlaşmak yerine çatışma, geri planda kalmak yerine, karşılaşma ve susmak yerine, şikayet mekanizmasının geçmiş yüzyıllara göre tercih edildiği bir inşaat ortamının varlığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Erken ve klasik dönem Osmanlı dünyasında binâ emîni ile ilgili sorular bilinmezliğini korurken, 18. yüzyılın sonlarına ait belgelerde, inşaat teşkilatı içinde önemli bir görev haline gelen "binâ emînliği", görev tanımı açısından o günün şartlarında baş mimarın sorumluluklarıyla çakışan ve gerilim noktasına dönüşen ilginç bir hal alır. Bilindiği gibi, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve imparatorluğun bazı bölgelerinde inşaat alanının aktörleri

çeşitlilik göstermiştir. İmparatorluğun son 150-200 yıllık boyunca inşaat faaliyetlerinin örgütlenmesi ve bireysel etkinliklerin önemi artmıştır.

Dolayısıyla, imparatorluğun kuruluşundan bu yana yapıların inşa edilmesini kolaylaştıracak teknik şartları sağlayan ve en önemlisi yapının finansman kaynaklarını yönettiği ve yönlendirdiği kabul gören binâ emînlerinin 18. yüzyıldaki konumları, inşaat etkinliklerinin yapılışındaki temel değişimler nedeniyle kökünden sarsılmıştır. Bu sarsıntı ve değişimi kuşkusuz devletin kurduğu geleneksel mekanizmanın bir parçası olan mimar başı/mimar ağa da geçirmekteydi. Ünvanların aynı kaldığı, fakat statülerin ciddi değişime uğradığı bir dönemde binâ emînlerinin görev sınırlarının neler olduğu konusu belgeler yardımıyla bu makalede ortaya konmaya çalışılacaktır.

Binâ Emîninin Kariyeri

Binâ emîni, Arseven'in söz ettiği gibi, sadece selâtin camilerine değil (Arseven, 1975, 249), padişahlara mahsus kasırlarla, benzer öneme sahip binaların yapımına veya tamirine de memur edilirdi. Bu inşaat ve tamiratlar İstanbul içinde olduğu gibi, İstanbul dışında da olabiliyordu. Bu takdirde, inşaat nerede ise, orada ayândan veya emekliye ayrılmış, yüksek dereceli, işten anlar, uzman memurlardan binâ emîni gönderilirdi. 1777 yılında Özi'ye binâ emîni olarak gönderilen Abdolvâhap Ağa buna ilginç bir örnektir. Abdolvâhap Ağa, Selanik ayânıdır ve kapıcıbaşılık ünvanı da vardır. Özi'ye, Birecik adasına kale ve Hasan palankasının inşası için gönderilmiştir. Yerlikaya, binâ emînlerinin; sorumluluk silsilesi bakımından şehremini, mimarbaşı ve binâ emîni biçiminde bir hiyerarşiye tabi olduklarını ve binâ emînlerinin inşaat yapıları bütün masrafları karşıladıklarını belirtmektedir (Yerlikaya, 1999, 137). 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın inşaat ortamında böylesine sabit bir hiyerarşinin varlığından söz etmek mümkün gözükmez. Binâ emînlerinin yaptıkları çalışmalara ait kayıtlar, binâ emînlerinin görev tanımlarının yapıları ve sultanın verdiği sorumluluğa göre, esneklik ve dolayısıyla, değişkenlik gösterdiği doğrudur. Lâleli Camii inşaatı sırasında binâ emîni mimar başıdan daha öncelikliken (Tanyeli, 2000, 323), Beyhan Sultan Sahilsarayı'nda binâ emîni-mimarbaşı gibi, faaliyet gösteren Ârif Efendi, bugünkü araştırmacıların hiyerarşik tasnif çabalarını alt üst eden bir çalışma biçimi tanımlar (HAT., Sıra no: 5092).

Ayazma Camisi Tahrir Defteri'ni kaleme alan, binâ emînliği görevini ifa eden, padişahın gümrük emini es-Seyyid İshak Ağa'dır (Bayram ve Tüzen, 1991, 200). Gümrük emînlerinin dışında, tersane emînlerinin (BOA., C.BH., Sıra no: 8684) de “binâ emîni” gibi görev aldığı görülmektedir. Diğer taraftan, ‘surre emînliği’, ‘kapıcıbaşılık’ (BOA., C.ASK., Dosya no:919, Gömlek no:39722) ya da ‘kapıcılar kethüdalığı’, ‘hasa mimarlığı’ (C.ASK., Dosya no:273, Gömlek no: 11325), ‘bostancıbaşılık’ (HAT., Dosya no: 298, Gömlek no: 17670) görevlerinden ‘binâ emîn’liğine geçiş sık olmaktadır.

Osmanlı'da “Kapıcıbaşılık” görevinde bulunan kişiler için binâ emînliğine atanmak kişilerin kariyeri için önemli bir adımdı. Kapıcıbaşılık; taşrada yüksek bir makam olmakla birlikte taşra için yararlılık gösterenlere ya da savaşta sultana sadakatle hizmet eden ayânlara verilen; merkezde şeref makamlarına ait bir ünvanı. Sözgelimi, Hacı Bektaş ve Avanos'taki eşkiyanın kökünün kazanmasında gösterdiği yararlılık nedeniyle Çapanoğlu Mustafa Bey'e yüksek bir merkezi makam olan kapıcıbaşılık verilmiştir. Özellikle 18. yüzyılın ortalarında kapıcıbaşılık makamı böylesi vesilelerle verilmek üzere bir kenarda tutulurdu (McGowan, 2004, 795). Hem kapıcıbaşılık, hem de binâ emînliğini birarada yürüten kişiler de

3. Padişahın bir yere gidişi sırasında maiyetinde bulunma yerinde kullanılır bir tabirdir. Maiyette gidip aynı zamanda muhafaza vazifesiyle de mükellef olanlara “rikâb ağaları”, “rikâb-ı hümayun ağaları” da denilirdi. Bundan başka, hükümdar sefere gittiği ya da sadrazam serdâr-ı ekrem ünvanıyla harbe gidip padişah İstanbul’da kaldığında vekil sıfatıyla yanında bulunan büyük memurlara memuriyet ünvanının başına eklenirdi. Rikâb-ı hümayun kaymakamı, Rikâb defterdarı gibi. Padişahla sadrazam İstanbul’da buldukları zamanlarda rikâb memurlarının vazifeleri sona ererdi (Pakalın, 1972, 44).

4. Mütessellim, tesellüm eden, teslim edileni alan anlamındadır. Belgede, diğer anlamı olan vergi tahsildarı anlamında kullanılmaktadır (Devellioğlu, 2003, 782).

büyük tamiratın ilkbaharda olması vezir tarafından uygun bulunmuştur. Bir an önce yapılması önemli görülen mahal ve daireler ile Yerebatan ahırları ve Mehterân Kışlası keşif edilip ölçülmüş, masrafı 73.700 kuruş olarak hesaplanmıştır. Kış vaktinden önce bu inşaat işinin yapılması ve bitiminde tekrar kontrol edilmek üzere işi bilen bir binâ emîninin atanması vezir tarafından öngörülmektedir. İstanbul’da ikâmet etmeye hazırlanan eski Bergama voyvodası Karaosmanzade Hacı Hüseyin Ağa iş bilen biri olduğundan dergâh-ı âli (padişah kapısı) kapıcıbaşılığı verilmesi ve ebniye emânetine tayin edilmesi vezir tarafından önerilmiştir. Ancak, vezir bu konuda ısrarcı olmayarak başka birinin seçilmesi ve tayini hususlarında sultanın fermanının gereklerini yerine getireceğini de yazısının sonlarında belirtmektedir.

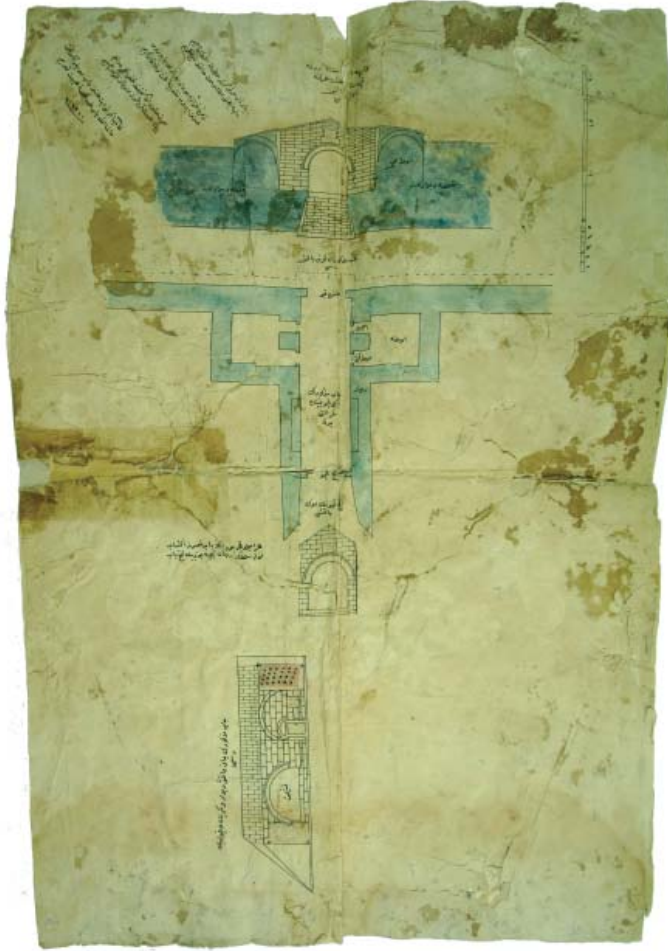
Vezirin önerisine karşılık, “Benim vezirim” girizgâhıyla başlayan hatt-ı hümayûnda sultan, adı geçen mahallerin tamiri gerekli olduğundan, bir an evvel yapılmasını emreder. Ancak, Karaosmanoğulları’nın İstanbul’un usûlünü bilmediklerini söyleyerek, bu kadar şey için kapıcıbaşılık pâyesinin verilmesinin uygun olmadığını belirtir (**Belge 2**). Rikâb günü [3] bu konu sultana açıldığında, sultan, Karaosmanoğulları’nı binâ emâneti için önce uygun bulmuş, fakat sonrasında aklına gelen bir mahzur nedeniyle, başka devlet görevlilerinden birkaç uygun adamın bulunup bina emanetinin onlardan birine bırakılmasını vezirinden istemiştir (HAT., Dosya no: 300, Gömlek no: 17796). Burada dikkat çeken nokta, taşrada önemli bir görev kabul edilen kapıcıbaşılığın, İstanbul’da padişah kapısında hizmet verecek olan bir binâ emîninin görevinden ve statüsünden aşağı tutulduğudur. İstanbul’un başkent olması nedeniyle padişah kapısında hizmet yapacakların özel bir önemini olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, vezir tarafından “kapıcıbaşılık”, sultan tarafından “binâ emînliği” olarak adlandırılan iş, her iki görevin iç içe geçtiğini göstermektedir.

“Binâ emîni” ünvanıyla anılmadan, bir yapının yeniden yapılması gerekiyorsa, “mütessellim”ler marifetiyle yaptırıldığı da tespit edilmektedir. Özellikle 19. yüzyılın ortalarına doğru, gizli “binâ emînleri”nin var olduğunu söylemek olasıdır. Bir yapının inşasında gerekli finansmanın sağlanması için ille de “binâ emîni” ünvanıyla görevlendirilmiş birinin olması şart değildir. Bu nedenle, 19. yüzyılın ortalarına doğru, ünvan ve görev ilişkilerindeki bulanıklık dikkat çekicidir (BOA., C.ASK., Dosya no: 665, Gömlek no: 27939).

Bununla birlikte, Hamid Sancağı mütessellimliğinden (4) azledilen Hacı Hasan Ağa’nın “binâ emîni” tayin edildiğini gösteren belgeden mütessellimğin binâ emînliğine geçişte önemli bir görev olduğu da görülmektedir (HAT., Dosya no: 593, Gömlek no: 29084). Çoğunlukla, tamir edilecek yerler mimarbaşı tarafından tamir edilirken, yeniden yapımlarda da mütessellimler veya binâ emîni tayin edilen eski mütessellimler görevlendirilmekteydi (Bkz. C.ASK., Dosya no:665, Gömlek no:27939 ve HAT., Dosya no:593, Gömlek no:29084).

Binâ Emînlerinin Atanma ve Görevden Alınmaları

Binâ emînleri padişah yakınları ya da padişah tarafından kamu yararına yaptırılan binaların inşa ve tamir işlerine bakmakla da görevliydi. Bu kişiler sultanın atamasıyla işe “memur” edilirdi. Ancak, binâ emînliği ömür boyu yapılan bir memuriyet veya bir makam değildi. İnşaat işleri dışındaki görevlerde bulunan ve emekliye ayrılan, güvenilir ve işten anlayan yüksek dereceli memurlar binâ emînliğine atanırdı (Küçük, 1992, 179). Diğer taraftan, ünvanın içindeki kelimenin de gösterdiği gibi “emîn” olma

Belge 3. Tosun Mehmet'in binâ emîni tayin edildikten sonra Anapa Kalesi'nin yeniden yapılan kapısına ait proje (5.7.1796). (C.NF., Dosya no: 1, Gömlek no: 47).

durumu söz konusuydu. Önem verilen bir nesnenin kendilerine “emânet” edilmesi sultanın onlara verdiği özel bir sorumluluktur. Dolayısıyla, yaşları geçkin ve devlet tarafından çeşitli işlerde çalıştırılarak sınanmış kişilerden güvenilir olanlar seçilirdi. Bu kişilerin mutlaka “fenn-i mi'mârî” hakkında bilgi sahibi olmaları da beklenmezdi. Atamalar, sultanın kimle çalışacağına vereceği keyfi kararlarla bağlantılıydı. İnşaat işlerine gidecek paranın hesabını verecek ve bunları düzenli bir biçimde kaydedecek kişilerin arandığı görülmektedir. Bu durumda kimi zaman binâ emîninin görevi finansman bulmak yerine, var olan kaynağı güvenilir olarak kullanmak üzere kurgulanmıştır.

Özellikle 18. yüzyılın sonlarına ait belgelerde kale tamirlerinde binâ emînlerinin sıkça görevlendirilmeleriyle karşılaşılır. Keşfi yapılan bir kalenin inşaatı sırasında paranın doğru yerde harcanması amacıyla binâ emînlerinin atandığı örnekler vardır. Sözgelimi, 1798 yılında Van Kalesi için mimar halifesi Mustafa tarafından yapılan keşif abartılı olduğundan yalnız Ahıska Kale'sinin tamirine başlanmıştır. Van Kalesi'nin sur ve kuleleri ile yeniçeri kışlakları için bir binâ emîni tayin edildikten sonra tamirata başlanması uygun bulunmuştur (BOA., C.ASK., Dosya no: 191, Gömlek no: 8227). Diğer taraftan, binâ emîni kale inşa etmek için atanmış, ancak görevinde doğru davranmadığı gerekçesiyle görevden alınmıştır. 1796'da Anapa Kalesi'ni mühendis Kâmil Efendi tarafından yapılan resim (proje) üzerine inşa etmeyen binâ emîni Mustafa azledilerek; yerine Tosun Mehmet binâ emîni tayin edilmiş ve hassa mimarlarından Mustafa'nın

yardımıyla kalenin inşa edilmesine karar verilmiştir (BOA., C.ASK., Dosya no: 473, Gömlek no: 19730) (**Belge 3**). Anlaşılabacağı gibi, binâ emînleri inşaatın teknik detaylarından, malzeme alımına ve ondan da maddi gelir-giderin ayarlanmasına kadar geniş bir alanda hizmet etmekteydiler.

Diğer taraftan, bir devlet kapısında görevli olan "emîn"lerin de inşaat işlerinden sorumlu tutularak "binâ emîni"nin görev tanımlarına uygun hareket ettikleri görülür (BOA., C.BH., Sıra no: 8684). Aynalıkavak Kasrı'nın harap olması, yıkılması ve dışındaki duvarların şehremini marifetiyle karşılaştırılması yapılarak, projesine uygun tamir edilmesi için; Tersane-i Âmire emini Mehmed Nazif Efendi görevlendirilmiştir. Mehmed Nazif Efendi, tersaneyi ilgilendiren yapıların inşaatlarının ödemelerinden ve neccâr kalfası Kamyanoz [Komnenos] Kalfa'ya verilecek ücretten sorumlu tutulmaktadır (**Belge 4**). Söz konusu kurumlar içindeki emînlerin sadece inşaatlardan sorumlu olmadığı, aynı zamanda sözgelimi tersaneye ait alım satımlarda görevlendirildiği de düşünülmelidir. Sonuçta, herhangi bir devlet kapısındaki "emîn"lik, "devlet parasının bekçiliği" anlamına da gelmekteydi. Bina inşa ederken harcanan paranın bile, boşa gitmemesi için devlet kurumlarındaki "emîn"lere "binâ emîni" gibi görev tanımlandığı bilinmektedir.

Orhonlu'nun "devlet müteahhidi" sıfatıyla tanıttığı binâ emînlerinin fazla borçlanmaları nedeniyle başlarının dertten kurtulmadığı da görülür (Orhonlu, 1981, 11). Orhonlu'nun tanımlamasına uygun olarak, daha önce söz edildiği gibi, teknik anlamda bilgi sahibi olmayan binâ emînlerinin yapının hem mimarı hem de müteahhiti gibi çalıştığı örnekler de bulunmaktadır. Ancak, hepsinin aynı sorumluluk altına girdiğini söylemek zordur.

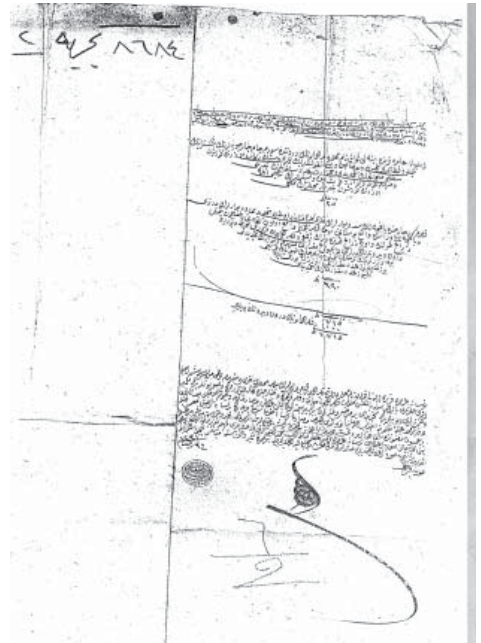
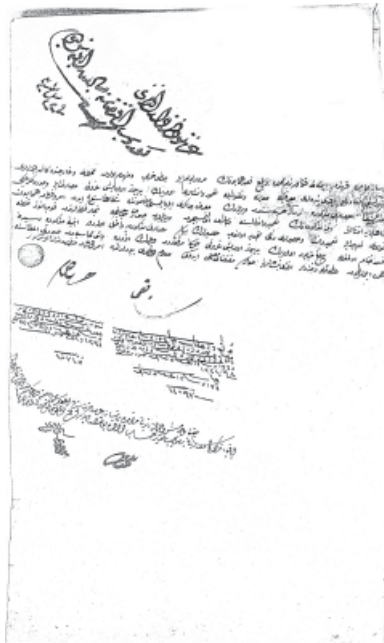
Diğer taraftan, binâ emînleri, teknik anlamda bilgi sahibi olmamanın getirdiği hatalar dışında, bazen kötü niyetlerinin bedeli olarak görevden uzaklaştırılma cezalarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Çoğunlukla, devletin yüklediği bu görevi eksiksiz tamamlama amacıyla fazla borca girdikleri ve yapının ilk keşfinden sonra inşaatın ilerleyen dönemlerinde hesaplarda büyük ölçüde açıklar çıktığı görülmekteydi. Toplu para bulunması gereken

Belge 4. (C.BH., Sıra no: 8684, 3 adet)

1. sayfa: Tersane-i Âmire emini Mehmed Nazif Efendi'nin Aynalıkavak Kasrı'nı tamir için memur edildiği ve tamir masraflarının Tersane hazinesinden karşılanması için baş muhasebeye kaydolmasına dair.

2. sayfa: Neccâr kalfalarından Kamyanoz (Komnenos) kalfa tarafından Aynalıkavak Kasrı'nın harap olan bazı mahalleriyle dış duvarlarının tamiri karşılığında 10.715 kuruşun ödenmesine dair.

3. sayfa: Aynalıkavak Kasrı'na yapılacak tamirler, keşif bedeli ve tamirlerin yapılmasına Mehmet Nazif Efendi'nin memur olduğuna dair belge.

inşaatlarda binâ emînleri kendi servetlerini bu iş için kullanmaktaydılar. Bazı durumlarda da paranın bir ya da bir kaç kişiden borç alınarak işe başlanması gerekmekteydi. Bina ve bina işlerinden anlayan kişiler olmaları, atanmaları için bir sebepti belki, ancak daha önce de değinildiği gibi gerekli değildi. 1802-1803 yılında yazılan bir belgede, Beyhan Sultan'ın Akıntuburnu'ndaki (Arnavutköy) Sahilsarayı inşaatının, binâ emîninin fazla masraf çıkarması dolayısıyla tatil edildiği belirtilmiştir (BOA., HAT., Sıra no: 5092). Padişah fermanı üzerine "irâd-ı cedîd defterdarı Hacı İbrahim Efendi"ye inşaatın durdurulması işi havale edilmiştir. Eski mimar Ârif Efendi ve diğer kalfalar marifetiyle keşif olan yapı için Hacı İbrahim Efendi tarafından verilen takrir ve gereken defter, kaymakam paşa vasıtasıyla padişaha sunulmuştur. Gerek Beyhan Sultan'ın, gerek padişahın bu yapıyla ilgilenmesi için veziri uyardıkları anlaşılmaktadır. Bunun üzerine eski mimar Ârif Efendi, yerine atanan yeni mimar ve diğer kalfalar vasıtasıyla, yapının yeniden ciddi biçimde keşfi yapılmıştır. Vezir tarafından bu kişilerin tümünün sorguya çekildiği de anlaşılmaktadır. Yapıda ilk yapılan keşif ile yeni yapılan keşfin farkının olmadığı ve yapının keşifte belirtilen miktar ile yapılamayacağı kalfalar tarafından söz birliği içinde beyan edilmiştir. Sultana yeniden takdim edilen defterden anlaşılan yapının keşfinin 773 keseye indirildiğidir. Ancak, eski mimar Ârif Efendi, yapı için 996 kese harcadığını iddia etmektedir. 200 kese akçeyi kendinden vermiştir. Ârif Efendi'nin bu borcu eşyasını ve evini satsa dahi ödeyemeyeceği belirtilmektedir. 211 kese esnafa borcu bulunmaktadır. Ayrıca sarraftan alınmaması gerekirken 77 kese borç almıştır. Kendi cebinden çıkan sayılmazsa, borcu 288 keseye ulaşmaktadır. Esnaf ve sarrafa ait olan bu paranın ivedilikle ödenmesi Ârif Efendi'den istenmektedir. Ârif Efendi belgede yapının mimarı, bazı kaynaklarda da kethüda olarak anılmakta (Artan, 1998, 65), ancak anlaşıldığına göre, yapının müteahhitliğini de yapmaktadır. Bundan yaklaşık bir ya da iki sene sonra bu sarayın inşaatını Todori Kalfa'nın tamamladığı tespit edilmiştir (CS., Sıra no: 5805). Beyhan Sultan'ın sarayını inşa eden Todori kalfa, oğulları ve iki hizmetkarının vergiden muaf olmalarını sağlamıştır. Todori kalfa diğer çalışmalarında da olduğu gibi, inşaatın müteahhitliğini yapmıştır (Şenyurt, 2006, 49). Yapının azledilen binâ emîni ve mimarı olan Ârif Efendi'nin yerine Todori kalfanın getirildiği tahmin edilmektedir. Bu ve benzeri tercihler inşaat örgütlenmesinde bilinçli bazı yönelimlerin olduğunu göstermektedir.

19. yüzyılın başlarında iki kalfa ve mimarbaşidan yapılacak bahriye kışlası için öneri alınması kalfaların inşaat alanında önemli yer tuttuklarının çarpıcı bir örneğidir. Kalfalardan plan teklifi alınması ve inşaatların da taahhüt usûlüyle onlara yaptırılması isteği, inşaat alanında müteahhitlik ve mimarlığı birarada yürüten kalfaların ön plana geleceklerinin habercisidir. Sözelimi, 1827-1828'de Heybeliada'da bir bahriye kışlası ve ona bağlı medrese inşası padişah tarafından buyrulmuştur. Bu yapıların inşaat masraflarının bilinmesi için çizilmesi gereken resimler (projeler) mimarağa, Bağcıoğlu (Nikolaos Yağcıoğlu) ve Kirkor Balyan'a ısmarlanmıştır. Yapılan seçimlere göre, içlerinden mimarağaya ait olanlar beğenilmiş ve bu plana göre, uygulanacak yapının fazla masraf çıkarmayacağı da düşünülmüştür. Bir kişinin bu işe memur olarak atanması bir haftada ne kadar yevmiye verdiği, ne kadar kereste harcadığını deftere yazarak Bâb-ı Âlî'ye bu defteri teslim etmesi bunun karşılığı olarak her hafta para alması sonucunda yapının tahmin edilenden daha ucuz mal olacağı söylenmektedir. Bina yapımını bilen Humbaracı Ali Bey ile Asakir-i Hassa Nazırı Hasib Efendi ve "usûl-i mi'mâriye âşinâ" olan eski mimar Halim Efendi'nin isimleri bu yapıda memur olmaları için önerilmektedir. Belge, yapılan planlar ve inşaat memur olacak kişilerden hangisinin seçileceğini

sultanın kararına bırakarak noktalanmaktadır. “Benim vezirim” girişiyle başlayan yazıda mimarağanın yaptığı resmin esas alınması, masrafın bin iki yüz keseyi aşmaması, hatta daha aşağı yapılması ve binâ emîni olarak humbaracıbaşı Ali Bey’in olması emredilmektedir. İçinde bulunulan mevsimin uygun olduğu, bu sebeple inşaatla hemen başlanması ve paranın azar azar verilmesi uygun görülmüştür (BOA., HAT., Dosya no: 597, Gömlek no: 29310).

Binâ Emînlerinin Yetki ve Sorumlulukları

Binâ emîni, yapıya memur (kethüda) edilmiş bir kişidir ve “devlet müteahhidi” ünvanının içindeki “müteahhit” kelimesinin gösterdiği gibi, aslında “taahhüt eden girişimci” rolü bazı durumlarda sınırlanmıştır. 18. yüzyılın sonlarında inşaat alanında etkili olan gayr-ı müslim kalfalar özellikle başkent İstanbul başlangıç olmak üzere, imparatorlukta “müteahhitlik” hizmetlerinin verilmesinde önemli rol oynamışlardır. Ancak, kalfaların götürü usûlü (sabit maliyet) esasına bağlı olarak bireysel çalışmalarının yanı sıra, Osmanlı’da geleneksel hale gelen binâ emînliği sisteminin de devam ettiği görülmektedir. Sözelimi, Lâleli Camii’nin yapımı örgütsel bir çerçevede yorumlanırsa, kısmen geleneksel pratiklere uygun, kısmen de bugünküne yakın yöntemlerle yürütülmüştür. Herşeyden önce, harcamaların binâ emîni aracılığıyla yürütülmesine dayanan geleneksel, klasik sistem burada da geçerlidir. Belgeler, önce Salihâ Sultan’ın kethüdası Ali Ağa’nın, sonra da Yusuf Efendi’nin bu görevde bulduklarını gösteriyor. Sadrazam ve diğer görevliler inşaatın tüm mali içeriğinden ve alımlarından onu sorumlu görmüş olmalıdır ve belgelerde mimarbaşına yönelik bir resmi yazıyla karşılaşılmamaktadır (Tanyeli, 2000, 323). Diğer taraftan, bu yapının bazı bölümlerinin Türk ve gayr-ı müslim kalfalara ihale edilerek götürü usulüyle yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bu 18. yüzyılın sonlarında kalfaların müteahhitlik hizmetlerinin başlamasında küçük ancak önemli bir adım olarak gözükmektedir.

Emînler genelde, devlet kurumlarının çıkarlarını diğerlerine savunan kişilerdir. Ancak, bu bazı durumlarda kişisel menfaatlerinin ön plana gelmesine engel olamamıştır. Kapitalist sistemin etkileri rekabetin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Ferdin sermaye biriktirmesi ve kişi haklarının ön plana çıktığı inşaat ortamında rekabet nedeniyle, büyük ölçüde “iftira” ve “yakıştırma” vardı (BOA., HAT., Dosya no: 596, Gömlek no: 29259). Binâ emîninin zaman zaman mimar başının göreviyle çakışan yönleri bulunmaktadır. Dolayısıyla, binâ emîninin görev sınırlarının genişlemesi söz konusu olduğunda inşaat pratiği konusunda deneyimli bir kalfayla doğrudan işbirliği kurarak çalışması mümkündür. 19. yüzyıl Avrupası’nda keşif-metraj, şantiyecilik ve kalfalık ayrı meslekler olarak değerlendiriliyordu (5). Avrupa’daki genel kabullerin aksine, bu görevlerin Osmanlı İmparatorluğu içinde çoğu kez birbirine karışan bulanık anlamlar içerdiğini söylemekte yarar vardır. Bu üç ayrı işin bazı dönemlerde bir kişi tarafından gerçekleştirildiği görülebilir. Buna bağlı olarak, devlet eliyle yaptırılan yapılarda başmimar ile neredeyse aynı görevi paylaşacak kadar söz sahibi olan binâ emînlerinin konumları, inşaat işlerinde sorumluluk alan diğer kişiler kadar karmaşık görevleri içerir. Başmimarın görev tanımlarına uygun olarak çalışmadığı dönemlerde, kalfaların ön plana çıkması ya da binâ emînlerinin hem binâ emîni, hem mimar gibi, geçirgen sınırları olan bir alanda hizmet etmeleri mümkündür.

Ayazma Camisi Tahrir Defteri’nin son sayfasında binâ emîninin adının açık olarak yazılmasına rağmen yapının mimarının adına rastlanmaz (6). Bunun nedeni, bu yapının inşası sırasında binâ emîninin doğrudan

5. Özellikle İngiltere’de 19. yüzyılda mimarın işinin finans veya yapı ekonomisi değil, sanat olması yönünde düşünce tarzı yaygındı (Bilgin, 1994, 26).

6. Sanat tarihçileri tarafından genel olarak İstanbul Lâleli Camisi’nin mimarı kabul edilen dönemin başmimarı Mehmed Tahir Ağa, Ayazma Külliyesi mimarı olarak da kabul edilmektedir. Ancak, başmimar Mehmed Tahir Ağa’nın Ayazma Camisi mimarı olduğuna dair bir belge bulunmamaktadır (Bayram ve Tüzen, 1991, 200).

7. Surre Emîni, doğruluk ve dindarlıkla tanınmış yüksek rütbeli sivil, asker veya ilmiye sınıfından birisi olup, devlet tarafından görevlendirilirdi. Surre Alayı ile İstanbul'dan yola çıkar, hac kervanını güven içinde götürüp-getirir, Mekke ve Medine'de para ve hediye emanetlerini, ilgililere Surre Defterleri mucibince dağıtır, hac süresince inzibati temin eder ve Mekke'de, Arafat'ta ve diğer mübarek makamlarda yapılacak menasiki idare eder, sonra İstanbul'a dönerdi (Atalar, 1991, 171).

bir kalfayla çalışmasından da kaynaklanabilir. Ayazma Camisi'nin mimarının Nuruosmaniye Camisi inşaatını da gerçekleştiren Simeon Kalfa olduğu bilinmektedir (Emre, 1937, 13). Dolayısıyla, mimarbaşı-binâ emîni arasındaki hiyerarşik pozisyonun binâ emîni lehine döndüğü ve "kalfa" adı verilen, mimarbaşının pozisyonunu sarsan yeni aktörün, inşaat ortamındaki varlığının bu hiyerarşiyi 18. yüzyılın sonlarında sarstığı söylenebilir. Hiyerarşik pozisyonundaki bu sarsıntı 19. yüzyılın ortalarında inşaat ortamında yerlerini kesinleştiren kalfaların etkinlikleriyle yeni bir hiyerarşi tanımlanmasını gerektirecektir. Ancak, böyle bir tanımlama yapılmaksızın "başmimar" ünvanı korunarak, kalfaların inşaat alanındaki "gizli statüsü" sürer. İnşaat alanının bu her iki aktörü, çıkarların çatışmaya girdiği her alanda karşılaşılırlar. Böyle bir yönelimle, binâ emîninin var olduğu, baş mimarın da geride tutulduğu her inşaat ortamında kalfayla binâ emîni aralarındaki iş ilişkisinde anlaşma/birlikte iş yapabilme ya da anlaşamama durumu kalfaların geleceklerini etkilemekteydi. Sözgelimi, Beykoz Kasrı'nın mimarı olarak bilinen Stefanis Kalfa'nın binâ emîniyle arası açıldığından, binâ emîninin kasrın inşa görevini Artin Kalfa'ya teklif ettiği bilinmektedir (Pamukçyan, 2003, 143).

Binâ emîni gözetiminde gerçekleşen bir başka sultan sarayı inşaatı Beşiktaş Sahilsarayı'dır. Binâ emînliği görevini Surre Emîni (7) olan Yusuf Ağâh Efendi üstlenmiştir. "Surre"yi [resmi ödenek] taşıdığı için eşkıya saldırısına maruz kalabilecek kervanın güvenliğini sağlamak kolay değildi (Özer, 2005, 92) ve paranın surre emîni tarafından çalınmasının engellenmesi veya eşkıyaya kaptırılması sonucunda ortaya çıkacak zararın surre emîni tarafından karşılanması da beklenmekteydi. Dolayısıyla, "Surre Emînliği" şerefli bir vazife olmakla beraber, tahsisatın azlığından dolayı emînler ceplerinden hayli para eklemek zorunda kaldıklarından bu görev hem zengin olanlara, hem de güvenilir kişilere verilirdi. Surre Emînleri'nin 18. yüzyıldan sonra sayıları azalmıştır (Pakalın, 1971, 283).

Anlaşılabileceği gibi, Beşiktaş Sahilsarayı'nın binâ emînliği görevinin Surre Emîni Yusuf Ağâh Efendi'ye verilmesi tesadüf değildir. Devletin, inşaatları güvence altına almak için atadığı binâ emînlerinin olduğu dönemlerde de yapının finansmanında büyük problemlerin çıktığı belirtilmişti. 27 Ocak 1814 yılına ait belgede Beşiktaş Sahilsarayı'na ait inşaat ödemelerinin de geciktiği tespit edilmektedir. "Necâr kalfası Foti" olarak geçen tanınmış Rum kalfalardan Foti kalfanın Beşiktaş Sarayı inşaatından 31.359 kuruş alacağı bulunmaktadır. Sarayın inşaatında binâ emîni olan Yusuf Ağâh Efendi tarafından Foti Kalfa'nın parasının ödenmesi gerekmektedir. Yusuf Ağâh Efendi o sırada İstanbul'da bulunmadığı için onun mali işlerinden sorumlu tuttuğu bir kişiyle görüşülerek, Foti Kalfa'nın parası hazineye teslim edilir. Ancak, kalfanın vefat ettiği öğrenildiğinden eğer alacakları ya da varisleri bu parayı talep ederse izin alınması karşılığında onlara da ödemenin yapılabileceğine karar verilir. Varislerinin kalfanın borçlarını ödediği ve hazineden herhangi bir talepte bulunmadığı belgeden anlaşılmaktadır. Kimsenin talepte bulunmaması üzerine paranın Sapanca Gölü masrafı için kullanılması buyrulmuştur (BOA., C.ML., Sıra no: 18647). Çoğunlukla, inşaat bitiminde ilk keşif bedelinden fazla borcun oluşması binâ emînlerini zor duruma düşürmektedir. Beşiktaş Sahilsarayı örneğinde olduğu gibi, Foti Kalfa'nın ölümünden sonra bile kalfaya olan borç bir türlü ödenmemiştir.

Binâ emînleri yapıların finansmanı için gereken parayı sarraflardan faizle borç alarak sağlamaktaydılar. Bu nedenle, binâ emînlerinin önemi, inşaat işlerinde topluca para bulmalarından kaynaklanmaktadır. Bütçesi belirlenmiş ve hazineden sağlanacak inşaat işlerinin ödemeleri bugünkü

8. Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn, Divan-ı âli efendileri anlamında kullanılan ve devlet ricaline verilen bir addır (Devellioğlu, 2003, 305). İbrahim Sarim Efendi'nin bu ünvanla anılmasının nedeni eski bir darbhane nazırı olmasından kaynaklanmaktadır (bkz. HAT., Sıra no: 281, Gömlek no: 16677).

hakediş usulüne benzer biçimde taksitlendirilerek mimarağalara ihale edilirdi (HAT., Dosya no: 285, Gömlek no: 17141).

Mimarbaşı-Binâ Emîni Çekişmeleri ve Yolsuzluklar

Bir başka açıdan incelendiğinde, yapım görevinin kimlere bırakıldığı padişah fermanlarında belirtildiğinden, işleri yapmayı üstlenen kişilerin sultanın güvenini kazanmalarının ispatı olması nedeniyle, fermanların onur savaşına dönüşen yönleri de vardı. Bu savaş, maddi çıkarla birleşince mimarbaşılar ve taahhüt usulü iş yapan özel şahısları birbirlerinin ayağını kaydırma noktasına sürüklüyordu.

Sözgelimi, Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'dan (8) İbrahim Sarim Efendi ile dönemin mimarbaşısının keşif bedeli için çekişmeleri bu konuya ışık tutar. 1763 yılına ait bir dosya, Boğaziçi'nde Anadolu Kavak Hisarı ile Fener arasında bulunan bölgede kıyıda zahîre gemilerinin çekileceği mahallerin düzeltilmesi için verilen ferman nedeniyle yapılan işi ve bazı anlaşmazlıkları içermektedir. Mimarağa tarafından 1762'den 1763 yılına kadar yapılan işlerin keşif ve ölçümleri, incelemeleri yapıp defter olarak hazırlanmıştır. Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'dan İbrahim Sarim Efendi'nin maarifetiyle yaptırılacak mahaller de ferman üzerine cebecibaşı ağa, şehremini efendi, İbrahim efendi, Kavak ustası, hassa mimar halifeleri, taş kırıcı ustaları ve diğer işten anlayan kişiler tarafından incelenmiştir.

Sarim Efendi, yaptığı işleri anlatan yazısında, ferman gereğince yapımına memur edildiği işin bedelinin mimarağa tarafından eksik ve yanlış hesaplandığını öne sürmektedir. Sarim Efendi; rıhtım için gerekli taşların kırk-elli sırik hamalı ile taşındığını yontma ücreti ve tekrar yerine konması durumunda cebeci başı ağanın isteğine bağlı olarak taşçı ücreti ve üzerine örülecek ince tarak cilası, aralara ve atlara konacak Horasan masrafının her zirâının 660 akçe tuttuğunu söylemektedir. Ancak mimarağa kin ve garezi nedeniyle defterde bu masrafı 540 akçe olarak göstermiştir. Sarim Efendi bu sebeple çok fazla zarara uğradığını belirtmektedir. Diğer taraftan, rıhtım inşa edilen yerin, Kavakhisarı'na iki saat uzaklıkta olması nedeniyle gerekli alet-edevat, amele, eşya nakliyesi için gereken bedel mimar ağa tarafından eksik hesaplanmıştır.

Sarim Efendi, mimarağanın defterde bedelleri düşük tutmasının sadece kendisine zarar vermek amacıyla olduğunu söylemektedir. Ayrıca, mimarağanın adamlarını işten uzaklaştırdığını ve işin kendisine verilmesi için kasten defterdeki hesapları 4000 kuruş eksik yazdığını Sarim Efendi öne sürmektedir. Ayrıca, mimarağanın 18.000 çeki taş diye keşif defterine gelir olarak yazdığı taşların tümü moloz taş olup, cebeci başının bunların kullanımına izin vermediği görülmektedir. Yontma olduğu öne sürülerek keşif defterine mimarağa tarafından gelir olarak kaydedilen taşlar da kaliteli bulunmayarak kullanılmamıştır. Mimarağanın amelenin kullanması için bıraktığı demir aletin de kullanılmadığı, ücretle gelen amelenin kendi aletlerini yanlarında getirdikleri, Horasan ve kireç diye bıraktığı 500-600 kile malzemenin deniz suyu ve kumdan ibaret olduğu, cebeci ağanın bunların da kullanımını yasakladığı belirtilmektedir. İbrahim Sarim Efendi, son olarak mimar ağanın keşif defterine gelir olarak yazdığı bu kalemlerin defterden çıkarılmasını ve mimarağaya bu işe yaramayan malzemenin teslim edilmesini sultandan ferman dileyerek şikayetini sonlandırmıştır.

Görüldüğü gibi, mimar başı-binâ emîni geriliminin ortaya çıktığı rıhtım inşaatında “cebeci başı” ya da “cebeci ağa” adı verilen yeniçeri ocağına bağlı bir sınıf askerin başında bulunan bir başka kişi daha görevlendirilmiştir. 18. yüzyılın sonlarında inşaat alanında yeniçerilerin de etkinlikleri bulunmaktadır. Ancak, inşaat ortamında üstü kapalı biçimde

9. İbrahim Sarım Efendi'nin 1766 depreminden sonraki Fatih Semaniye ve Tetimme medreselerinin tamirini de, binâ emîni olarak üstlendiği ve buradaki tamiri, keşf defterinin hemen hemen yarısına mal ettiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak bkz., D. Mazlum, (2001) Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları, yayınlanmamış Doktora Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 77.

birbirlerini kontrol etmekle görevlendirilmiş çeşitli görevlere sahip kişilerin kimi zaman birbirleriyle işbirliği içinde kimi zamanda birbirlerini ele vererek varlıklarını sürdürmeleri ilginç bir hal almaktadır.

İbrahim Sarım Efendi söz konusu rıhtımın inşa edilmesi dışında binâ emîni olarak pek çok yapıya atanmıştır (9). Topkapı Dairesi'nin tamir görevi ve yapının "emâneti" törenle ona verilmiştir. Saray-ı cedîd-i şâhânelerinde bulunan Topkapı Dairesi uzun süredir tamir olmadığından tamiri gerekmiş ve bu mahallin tamiri için işini bilir bir dirayetli binâ emîni gerekli görülmüştür. Topkapı Dairesi'nin tamirine, Beşiktaş Sahılsarayı'na taşınıldıktan sonra başlanması uygun görülmüştür. Eski darbhâne-i âmire nazırı İbrahim Sarım Efendi, binâ emîni tayin edilmiş, gerekli olan halkın giydirilmesini ve binaya başlamak için gereken uğurlu vaktin beklenmesinin binâ emînine tenbih edilmesi istenmiştir. Mahallin gelip geçenler tarafından çok bakılan bir yer olması nedeniyle tamirinin elzem olduğu düşünülmektedir. Binâ emîni Sarım Efendi Bâb-ı âlî'ye çağrılarak, bina emâneti kendisine verilerek bir işe başlarken ya da iş bitiminde bir ödül gibi altın yaldızlı süslü bir kaftan olan hil'atın giydirilmesi ve gereken uğurlu vakitte yapının tamirine başlanması istenmiştir (Belge 5), (HAT., Sıra no: 281, Gömlek no: 16677).

تاریخ
(1231)
بسم الله الرحمن الرحيم
محمد شاه ذات القدره تقي الدين وبارك الله عليه آمين

شوقانو كراتاو مهابادو قردتاو و قشقم انتم
سرای جدید شاهانه کهنه واقع طوقیبو داتوقی سین عیدیه دبرو تعمیر اولدیغندن ترمیمی لوزم کلش و محل مذکور ترمیمی
ایشی بلور برداتی اتم بنا ایمنی نصب و ترمیمه ایجاب اتمش اولدیغندن بکطاس ساحسرای ذوقش سنه نقل هراونولارندن بکنه
بنا اولغنه اوزره سابه ضریخانه محک لری ناظمی ابراهیم صارم اخدی قولدی بنا ایمنی بقیده واقضا ایدنه خلفی الملی
اخدی و ایمنیه مذکوره ب بنا اولغنه بجهه اختیار اوظنه وقت سعدک ذابرجی تسمیم واقضایلی و جریله میللت الملی
اخدی موصلیه بنه لرینه تنبیه قشقی سر بیا صده اوزرنه صحیفه برلی صدور اولوه مبارک خط هراونو کشفه شاهانه ابراهیم
مفهوم مکارم مزوی قریم اذعانه عیدانم اولشدر محل مذکور نظرگاه مارینه رعایرین اولدیغندن تعمیر و ترمیمی هم و ازیم اولدیغنی
اشواراده سنه ملک نه لری محصه کولت و عین اصابت اولغنه در عقب اخدی موصلیه قولدی باجی کلش جیب برله
محل مذکور مینت موقوفه بنا امانتی عرب سنه توجیه واقضا ایدنه خلفی اکا ذابرجه مذکور کذویه اعطا ایله اختیار
اوظنه وقت سعده ایمنیه عالییه مذکور ذک بیلنه شروع الملی افاده و بنا اولغنی اولدیغنی اظهار حال انباط و سرور ایله
اشبو مأموریت جریله کذویه موجب فخر و مباهات و مورد انعام عبودت اولدیغنی انکار اولغنه هیش جناب عمارت خاشای
و جریله رعایت خیریه شاهانه لرلی نکرار و ایستاد ایدیک عبودت اتمش اولدیغنی انکار اولغنه هیش جناب عمارت خاشای
قصود بقصود فضای جبهانه و کرم سانی اب و هوس کلکت هراونه نهت داته عید بودرالک و انوعات
زیب کلزار دین و دولت و زینت اختری عسری شکت و سلطنت اولوه وجود مرام اولد شاهانه لرین
اکدار کونیه دمه مصوبه و سایه مکارم و ایبه مالکانه لرین المی ایدر فخره کترنمیش بقرار و اخرون ایوب اشونقل
هراونیه خسروانه لرین باری اتباع و عبودت کوناکویه و تعمیر سرای ذوقش سنه شهنشاهایرین انواع سرور شایسته
مصرفون ایملک و کولتی بانصیح و انونبال نکرار قشقی محاط عملی بیدرین امر فرطانه شوقانو کراتاو مهابادو
و قشقم انتم
تاریخ

Belge 5. Eski darbhâne-i âmire nazırı İbrahim Sarım Efendi'ye, Topkapı Dairesi'nin tamir görevinin verildiğini ve binâ emîni tayin edildiğini gösteren belge. (HAT., Dosya no: 281, Gömlek no: 16677, 1 adet)

10. Avâid, belgede gelir anlamında kullanılmaktadır (Develioğlu, 2003, 53). Mimarbaşılardan devletten aldıkları ücretlerinin dışında gelir niteliğinde olan “avâid” adı altında aldıkları başka gelirlerinin olduğu da görülmektedir.

11. Bu konuyla bağlantılı olarak ayrıca bkz. HAT., Dosya no: 596, Gömlek no: 29259.

Mimarağa/Başmimarlık geç Osmanlı’ya ait belgelerde getirisi az ve başkalarıyla paylaşılmak zorunda olunan bir görev olarak anlaşılmaktadır. Genelde, İstanbul’da bazı bölgelerde mimarağaya ödenen ücretin belirlenmesinde, yaşayanların maddi durumları esas alınmaktaydı. Sorumlulukları altına aldıkları bu bölgelerdeki ahalinin evlerinin tamiri ya da inşası için hassa mimarlarının ve mimarağaların mimarlık etkinliklerinden pay alan başka kadrolar da bulunmaktaydı. Bununla birlikte, mimar halifelerinin yaptıkları çalışmalardan mimarağanın da belirli bir oranda pay aldığı görülmektedir. 1824-1825’de bu konuyla ilgili olarak bazı düzenlemelerin yapıldığı ve sultanın da mimarbaşılardan maddi hürsurlarının farkında olduğu görülmektedir. Şehremini ve vezirin yaptığı yazışmalarda Boğaziçi’nin kıymetli mevki olduğu ve yapılan reaya hanelerinin çoğunun sarraflara ait olduğu söylenerek buradan oldukça fazla akçe alındığı anlatılmaktadır. Buna bağlı olarak da, Üsküdar ve Anadolu tarafından ve Galata’nın sur dahilisiyle, Rumeli yakasından iki kat harç alınması uygun görülmektedir. Mimarağa’nın Üsküdar, Anadolu tarafının avâidini (10) bostancıbaşı ile Galata’nın sur dahilinden alınacak avâidi ise Galata voyvodası ile paylaşmasının doğru olacağı düşünülmektedir. Galata’nın sur dışı ve Rumeli tarafındaki binalardan iki kat harç alınarak üçü tarafından paylaşılacaktır. Halifelerin yevmiyeleri ise kesin nizama bağlanana kadar mimarağa bu yevmiyeden pay almayacaktır. Sultan, mimarağalara avâid verilme nedenini mimarağa ve adamlarının yolsuzluk yapmalarını engellemek amacıyla olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen mimarağayı veziri aracılığıyla yanlış bir iş yapmaması için uyarmaktadır.

“(…) Gözünü açık sermu hilâfına hareket etmemeğe dikkat eylesün ve mukaddemki irâde-i şâhânemi belleyüb ana göre davransın (...).”

Başmimarlık ve yönetimindeki mimarların halk için yaptıkları yapılarda kontrol dışı maddi kazancın artma olasılığına bir engel yaratması açısından bazı kararların alındığı görülmektedir. Ancak, inşaat işlerindeki girdilerin sayısı çok fazla olduğu için sultanın koyduğu bu engel bir başka yollardan da aşılabiliyordu. Binâ emîninin yapı inşa etme faaliyeti ve götürü usulüyle bir yapıyı yapma talebi, mimarbaşı tarafından da yerine getirilebilecek bir işti. Ancak, 18. yüzyılın sonlarında çoğu mimarbaşı sultanda güven uyandırmıyordu (11).

1796 yılında eski mimarlardan Ahmet Nurullah Ağa’nın mimarlığı esnasında keşif ettiği bazı mîrî binaların binâ emînlerinden ve yapılara kereste ve inşaat malzemesi veren esnaftan gerek kendi için, gerek hademesi için diyerek çok miktarda akçe alması ve borcunu ödememesi, mimarların yönetim ve inşaat esnafına olan güven sarsıcı yönlerini gösteren önemli bir belgedir. Ahmet Nurullah Ağa, çalıştığı kişilerin istekleri üzerine iş tanzimi yapamadan azledilmiş olduğundan, fazladan aldığı akçeler zimmetinde kaldığı ihbar edilerek, durumun aslı dönemin hassa mimarbaşı Ârif Efendi kullarından dîvân tezkiresi ile sorulmuştur. Ârif Efendi de, bilirkişi olarak araştırma yapmış ve bir defter sunmuştur. Defterde yazılanlara göre, eski mimarın mimarlığı esnasında keşif ve tanzim edilen ebniye-i mîrînin eminlerinden ve bazı esnaftan kendisine ve hademelerime diyerek toplam 13.890 kuruş aldığı ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu parayı verenlerin tümü verdiği akçeyi talep etmemiş, bazısı talepte bulunurken, bazısı da kötü bir zan yaratır düşüncesiyle sessiz kalmışlardır. Bu nedenle, paraların eski mimardan tahsil edilerek hakkını isteyenlere teslim edilmesi gerektiği, ancak, mimarın İstanbul’da olmadığı, sürüldüğü ve bu meblağı teslim edecek bir adamının da yakınlarında

12. Yazılmış, adı geçmiş anlamında olan bu kelime hakaret görmesi gereken aşağılık kimseler, daha çok düşmanlar hakkında kullanılırdı (Devellioğlu, 2003, s.626). Gayrimüslimler için "mesfûr" kelimesinin sık kullanıldığı görülür. Bu kelimenin kullanıldığı bir başka belgede kelime, yine bir gayrimüslim için kullanılmıştır (bkz. C.BLD., Sıra no: 5873).

bulunmadığı için paranın sonradan mimarağadan alınması ve zimmet olarak kaydedilmesi istenmiştir (C.BLD., Sıra no:744).

Maddi kazancın sınırlarının zorlandığı 18. yüzyılın sonlarında inşaat örgütlenmesi içindeki aktörlerin birbirleriyle rekabete girdiği bir ortam tariflenmektedir. Binâ emînlerinin çalışma alanı hem başmimar hem de kalfalar tarafından kısıtlanmaya zorlanırken binâ emînin sultan gözündeki önemi geleneksel dönemdeki kadar çoktu. Ancak, bu zorlama binâ emînin yerini başka aktörlerin almasına engel olamamıştır. Başmimarın içi boşalmış olan görev tanımı ile ünvan-statü kaygısı ve kalfaların girişimcilikleri; 19. yüzyılın ortalarında binâ emînliğinin adının ara sıra akla gelen bir görev olmasına sebep gözükmektedir.

İnşaat Esnafı ve Binâ Emîni İlişkileri

Binâ emînleri inşaat esnafının hakları ve ödevleri konusunda lider konumuna sahiptirler. Sultan ve vezir gibi üst konumdaki kontrol mekanizmalarına yanlarında çalıştırdıkları inşaat esnafını savunmak, aynı zamanda da işveren, diğer bir deyişle sultanın haklarını korumak gibi, yaklaşık olarak mimar başının görev yapma sistemine benzer bir çalışma biçimi geliştirmişlerdir. Sultana bir mimarlık ürünü sunmak, yanındaki inşaat esnafını da en yüksek seviyede çalıştırmak amacıyla tutulan bu yolla; binâ emîninin bir denge durumu yaratarak statükoyu korumak zorunda olduğu görülmektedir. Sözgelimi, gayr-ı müslimler için en ağır vergilerden olan cizyenin kimi zaman gayr-ı müslim kalfalar tarafından inşaat işleri karşılık tutularak ödendiği görülmektedir. Ancak, bu önemli bir maharet göstermeleri halinde gerçekleşmekteydi. Bazı durumlarda, cizye bedeli ödendikten sonra gayr-ı müslimler kılık ve kıyafetine dokunulmazlık hakkını da almaktaydılar. Belgrad Kalesi defterdarı ve binâ emîni Süleyman İstanbul'a arz göndererek Görice Kazasına bağlı Tebkon[?] isimli köy sakinlerinden Vidin ve Belgrad Kaleleri binasında istihdam edilen duvarcıların kalfası olan Panayot veled [oğlu] Kesike isimli zimmînin marifetli olduğunu, emredilen binada hizmeti geçtiğini bildirmiştir. Sultan, binâ emîninin cizyeden muaf olmak üzere kendisine berat verilmesi ricasını hazineye saklı bulunan maden mukataası defterine göz atarak değerlendirmiştir. Sultan, zimmilerin bazılarının tayin oldukları hizmetleri ve bazılarının meydana getirdikleri maharetleri karşılığında vermeleri gereken cizyeleri ödedikten sonra kendilerine uygun kıyafet, sarı mest ve pabuçlarına müdahale edilmemeleri konusunda muafiyet beratı verileceğini bildirmektedir. 1750 yılında, "mesfûrun" (12) Belgrad Kalesi'ne geçen emeği karşılığı; elbiselerine, mestine ve pabucuna müdahale edilmemesi için, kayıt yapılmasını ve berat verilmesini sultan emretmiştir. Duvarcıların kalfası Panayod veled Kesike, tahammülüne göre, üzerine aldığı, ödemesi gereken cizyesini ödemiştir. Belgrad Kalesi'nde geçen emeği karşılığında elbisesine, pabucuna ve mestine müdahale edilmemesi ve sultandan gelen izne itimat edilmesi konusunda verilen berata binâ emîni aracılığında sahip olmuştur (C.NF., Dosya no: 1, Gömlek no: 46).

SONUÇ

18. yüzyılda binâ emînlerinin kariyerleri devletin herhangi bir kademesinde uzun süre hizmet vermek ve dürüstlük ilkesine sahip olmalarıyla belirlenmekteydi. Özellikle taşrada yüksek makamlarda bulunan ayânlar taşradaki kamu yapılarının binâ emînliği için uygun görülmüştür. Ancak, İstanbul'daki yapılar için taşradan adam getirtmek yerine sultanın yakınındaki kişilerden seçim yapılmıştır. Öte yandan, imparatorluğun

çeşitli bölgelerindeki kale tamirleri için İstanbul'dan görevlendirilen binâ emînleri de dikkat çekicidir. Tamirlerin keşif değerlerinin belirlenmesi ve bu değerlerin üzerindeki maliyetlerin engellenmesi için merkezden güvenilir bir binâ emîni, mimar, kimi zaman da bu ekibe mimar halifesinin katılmasıyla kale tamirleri gerçekleşmekteydi. İstanbul'da olduğu kadar taşrada da devlete ait inşaat faaliyetlerinde binâ emînleri devlet parasının bekçiliğini yaparak mali ve bazı zamanlarda da fenni kontrolü ellerinde tutmaktaydı. Bunların ötesinde gerçekleştirecek inşaat işini üstlenerek, taahhüt ve götürü usulüyle inşaat sorumluluğunu alan binâ emînleri de bulunmaktaydı. İşin önemi ve sorumluluğuna göre binâ emînlerine ve bazı kişilere hil'at giydirilerek göreve törensel bir boyut eklenirdi. Binâ emînlerinin atanmaları sultanın çoğu kez vereceği keyfi kararlar ortaya çıkmaktaydı. Sultana yakın ve devlet memuriyetinde olan iki dürüst kişi arasından sultanın kendisine daha fazla güven veren kişiyi göreve ataması kaçınılmazdı. İnşaatı yapılmak istenen yapının projesine uygun davranmayan binâ emînlerinin işine son verilmesi mümkündü. Binâ emînlerinin göreve atanmaları sırasında mali durumlarının iyi olması da önemliydi. Böylelikle, kendileri doğrudan finansman sağladıkları gibi, finansman bulunması durumunda da hem devletin parasına göz dikmeleri engellenir, hem de inşaat ödemeleri için en az kendi parasını harcarken gösterdiği hassasiyeti göstermesi beklenirdi. Burada, doğrudan kendi servetini koruma konusunda başarılı olmuş kişilerin devlet hazinesinin korunmasında da faydalı olacağı düşüncesi ön planda tutulmuştur. Diğer taraftan, inşaat esnafı ve binâ emîni arasındaki iş ilişkilerinin de iyi olması gözetilirdi. İnşaat esnafının çalıştığı binâ emîninden memnun olması binâ emîninin görevde uzun süre kalmasını sağladığı gibi, sultanla inşaat esnafı arasındaki denge durumunda en az mimarbaşı kadar etkili olmasını sağlardı.

Görevlerin bazı dönemlerde kırılma noktası yaşadığı, değişime uğradığı veya yıllara ya da yüzyıllara göre farklılık gösterdiği gözardı edilerek yapılan genel tanımlamalar, arşiv belgeleri izlendiğinde geçerliliğini bazen tamamen bazen de kısmen yitirebilmektedir. Kuşkusuz, inşaat alanındaki hızlı değişim, dinamizm, görevlerin ve görev tanımlarının sürekliliğini engelleyen önemli bir unsurdur. Ayrıca, aynı dönem içinde bile iki farklı inşaatda iki farklı biçimde binâ emîni ataması, görevden alınması ve görev tanımlarındaki değişimi izlemek mümkündür. Dolayısıyla, inşaat alanındaki aktörlerin sınırlılığı düşünüldüğünde binâ emînlerinin kişiye ve şartlara göre değişen çeşitli görevleri yerine getirmesi doğal gözüktür.

Klasik dönemde mimarbaşılardan inşaat harcamalarının düzenlenmesinde önemli rolleri olan binâ emînleri ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak, binâ emînleri mimarbaşılara kontrol ettirilmiş, kendileri de başka memurlar tarafından kontrol altında tutulmuşlardı. Her iki alanda çalışma biçimleri ve görevler yazılı olmayan bazı kurallara göre götürülmüş olmalıdır. 18. yüzyılda görevlerin birbirinin içine girdiği bir dönemde inşaat alanında pay kapma çabası içinde binâ emînlerinin teknik yönlerini daha geliştirdikleri görülür. Bu durum kuşkusuz klasik döneme göre inşaat alanında faaliyet gösteren kişilerin görev tanımlarında birbirlerine benzerlikler ortaya çıkarmıştır.

Bu bağlamda; Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde 18. yüzyıl sonları inşaat örgütlenmesinde değişimlerin yaşandığı ve örgütlenmede yeni arayışların olduğu önemli bir dönemdir. Bu değişimleri öncelikle, inşaat esnafı içindeki gruplar, etnik farklılaşma ve çıkar ilişkileri bağlamında ortaya çıkarmışlardır. Neccâr ya da dülger taifesinden olanların kalfalık dereceleri de mimarbaşı ve hassa mimarların statüsünü sarsacak kadar

13. Mimar halifelerinin bile mühendishanede eğitim aldıkları tespit edilmektedir. Derslerdeki başarılarına göre ulufe ile mükaf atlandırılmışlardır.

14. Bkz. Y.PRK.ASK., Dosya no: 143, Gömlek no: 32. 1898 yılında Bahriye Nazırı tarafından kaleme alınan bir yazıda inşa edilecek olan Ortaköy sultan sarayının müteahhit eliyle inşa edilmesi durumunda 30.670 liraya çıkacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte, bahriye nazırı kendi gözetiminde inşa edilmesi halinde yapının daha ucuza mal olacağını ve bedelin 24.330 liraya kadar düşeceğini söylemektedir. Nazırın teklifi 19. yüzyılın sonlarında da bina emniyeti görevinin farklı ünvan ve statülerdeki kişiler tarafından sürdürülme gayretkeşliğinin ilginç bir örneğidir.

ön plana gelmiştir. Diğer taraftan, geleneksel anlamdaki mimarlık eğitimiyle yetişen binâ emniyeti ya da mimarın varlıklarını koruması zor görünmektedir. 18. yüzyıl özellikle yabancı mühendislerin imparatorlukta faaliyet gösterdikleri önemli bir dönemdir. Dolayısıyla, inşaat pratiği ve mühendislik eğitiminin inşaat alanının aktörleri tarafından alınması gerekli görülmektedir (13). Kalfaların yabancı mimarlarla çalışma şansları ya da sultanın isteklerine kısa sürede çözüm bulmaları imparatorlukta müteahhitlik sisteminin oluşumuna da zemin hazırlayıcı önemli bir etkidir. Bu birbirine bağlı zincirleme gelişim içinde binâ emniyeti geleneksel inşaat örgütlenmesinin olduğu yapılarda varlığını korur. Ancak, 19. yüzyılın sonlarına doğru adından fazlaca söz ettirmez. "Emânet" kelimesinin kutsallığı çağrıştırmaya bağlamında, son dönem Osmanlı'da da "yapı emânetçi"lerine rastlanır. Özellikle, Tanzimat sonrasında modern devletin işleyişine uygun olarak oluşturulan bürokratik kadroların kasır, saray gibi yapılarda binâ emniyeti gibi faaliyet çabaları ilginçtir (14). Taşrada da yerel yönetimlerin kurulması yönündeki girişimler kapıcıbaşılardan ya da mütesellimlerin inşaat işlerinde görevlendirilmesini sona erdirmiştir. Kale inşaatlarının eski önemini yitirmesi ve belediye teşkilatlarının 19. yüzyılın sonlarından itibaren taşradaki oluşumları kamu yapıları için binâ emniyeti yerine "belediye mimarları"nın görev yapmasını olanaklı kılmıştır. İnşaat örgütlenmesindeki değişimler sonucunda; yapıların emanet edildiği kişiler çeşitli ünvanlandırmalarla varlıklarını korusalar da, bu kişiler; erken ya da klasik dönemde güven veren, statü sahibi olan, inşaat örgütlenmesinin önde gelen aktörlerinden "binâ emniyeti"lerinin eski itibarlarını sürdürülemezler.

Kısaltmalar

BOA., Başbakanlık Osmanlı Arşivi
 C.ASK., Cevdet Askeriye
 C.BLD., Cevdet Belediye
 C.ML., Cevdet Maliye
 C.NF., Cevdet Nafia
 C.S., Cevdet Saray
 C.BH., Cevdet Bahriye
 HAT., Hatt-ı Hümayun
 Y.PRK.ASK., Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat

KAYNAKLAR

- ARSEVEN, C.E. (1975) "Bina emniyeti", *Sanat Ansiklopedisi*, c: 1, 4. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul; 249.
- ARTAN, T. (1998) "Beyhan Sultan Sahilsarayı", *Dünden Bugüne Beşiktaş*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul; 64-65.
- ATALAR, M. (1991) *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alaylar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İlmî Eserler, Ankara.
- BARKAN, Ö.L. (1972) *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- BAYKARA, T. (2002) "Türklüğün En Eski Zamanlar", *Türkler Ansiklopedisi*, c: 1, 277-307.
- BAYRAM, S., TÜZEN, A. (1991) İstanbul-Üsküdar Ayazma Camii ve Ayazma Camii İnşaat Defteri (Üsküdar, Sultan III. Mustafa Camii), *Vakıflar Dergisi*, s: 22, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara; 199-288.

- BİLGİN, İ. (1994) *Ürün Süreç İlişkisi*, YTÜ Yayınları, YTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı İşliği, İstanbul.
- BİLGİN, A. (2006) *Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu Bursa Hassa Harç Eminliği*, Kitabevi, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, F. (2003) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- EMRE, N. (1937) Ahmet Refik'in Türk Mimarları Adlı Eseri Hakkında, *Arkitekt*, İstanbul, 11-13: 451.
- GÖKSOY, İ.H. (2002) Güneydoğu Asya İslam Ülkelerinde Türk İzleri, *Türkler Ansiklopedisi*, c: 9; 618-631.
- KÜÇÜK, C. (2001) “Bina emini”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c: 6, İstanbul.
- McGOWAN, B. (2004) Ayanlar Çağı, 1699-1812, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, c: 2, Eren Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul; 761-867.
- MERİC, R. M. (1958) Beyazıd Camii Mimarı II. Sultan Bayezıd Devri Mimarları ile Bazı Binaları Beyazıd Camii İle Alakalı Hususlar, San'atkarlar ve Eserleri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yıllık Araştırmalar Dergisi II*, 1957, Ankara.
- ORHONLU, C. (1981) Şehir Mimarları, *Osmanlı Araştırmaları*, (2) 1-30.
- ÖZCAN, A. (2001) “Kapıcı”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c: 24, İstanbul; 345-347.
- PAKALIN, M.Z. (1972) *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- PAMUKCİYAN, K. (2003) *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-III Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*, Aras Yayıncılık, İstanbul.
- REFİK, A. (1977), *Türk Mimarları (Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre)*, Sander Yayınları, İstanbul.
- ŞENYURT, O. (2006) *Türkiye'de Yapı Üretiminde Modernleşme ve Tahhüt Sisteminin Oluşumu*, yayınlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- TANYELİ, G. (2000) 18. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığı'nda Yapım Süreci: Laleli Külliyesi Örneği, *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri*, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul; 317-326.
- YERLİKAYA, İ. (1999) Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri, *Osmanlı Ansiklopedisi*, der. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara; 130-144.

Received: 28.07.2008; Final Text: 28.11.2008.

Key Words: contractor services in the Ottoman Empire; master builders; imperial corps of architects; organization in the field of construction.

“CONSTRUCTION CUSTODIANS” IN THE LATE OTTOMAN PERIOD

“Construction custodian” existed starting from the early stages of the Ottoman Empire to its final periods, a position which occupied a special importance in the organization of construction activity. It is remarkable that the field of activity of construction custodian, which initially started as an office duty, extended to the fields of “architecture” and “contractor” services. The job description of the construction custodian, which sometimes overlaps with the job of the imperial chief architect, necessitates a redefinition and overview of job descriptions in the Ottoman construction activity of the late 18th century. However, it is difficult to state there were such efforts in the late Ottoman period. The contents of jobs, which evolved within traditional forms using titles for positions in the field of construction, can be revealed today with a thorough examination of documented activities.

It is unknown which of the duties of supervising the construction, providing financial solutions or ensuring the application of the technical requirements in the construction was among the responsibilities of the construction custodians in the Early Ottoman period. At the end of the 18th century, all of these duties, either a mix of them or only one, could be undertaken by the construction custodian in the buildings he worked at. Complex job descriptions which were re-organized for each building necessitate a new interpretation of the construction organization. While the criteria required for designation of the construction custodians varied for each building, the tendency in the career lines were also different. It is seen that both a janitor and a former architect could be appointed as the construction custodian of a building. When the construction custodian required to be knowledgeable about building construction, familiar with the “science of architecture” along with financial management and expenditure, a job conflict arose with the chief architect, a conflict of interests.

In the Ottoman Empire of late 18th century, it was important for a building to be constructed for a single function with a fixed cost as a principle, where construction management rested on prominent personal activities. On the other hand, the challenge between master builders and imperial architects was another important problem of focus; where the rivalry among the construction custodian, the chief architect, and the master builder became inevitable under these circumstances. Without doubt, construction custodians were mainly building inspectors; however, they were also inspected, and tried for corruption or for actions inappropriate for their duty. For instance, a fortress construction built by the construction custodian in a way other than what was included in the project brief, was a reason for him to be dismissed. On the other hand, the construction custodians who became heavily indebted to bankers or construction gentry were also relieved of their duties. The construction records written by construction custodians both facilitate opportunities to perceive the knowledge of these individuals about “science of architecture”, and to provide information about jobs undertaken by them, illustrating construction material of the era, specific problems of organization, and even conception of officials regarding contemporary political, cultural affairs.

The conflicts experienced as of end of the 18th century due to the working style of the master builders and the defunct job description of the chief

architect indicate that the organization was set to adapt a new working style. On the other hand, it can be considered that the new bureaucratic positions which emerged after Tanzimat had a significant role in the abolishment of the “construction custodian” as a position. Supervising the building, inspecting the building or providing finance for it were now also included in the job descriptions of various ministries. Consequently, as the construction organization moved away from its traditional structure, the “construction custodian” position became a poorly respected duty and began to be forgotten starting the mid 19th century.